

<https://doi.org/10.53656/ped2024-5s.04>

*Education and Social Work
Образование и социална работа*

СЪВРЕМЕННАТА КУЛТУРА НА БЕДНОСТТА: СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ И ПРОЯВЛЕНИЯ В БЪЛГАРСКИ УСЛОВИЯ

**Доц. д-р Силвия Върбанова,
гл. ас. д-р Мария Петкова**

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Резюме. Статията представя резултатите от изследване, част от изследователската програма на проект „Съвременната култура на бедността – измерения и проявление сред младите хора“, в рамките на проект SUMMIT на Софийски университет. В текста са обсъдени основни характеристики на културата на бедността, представени в научната традиция и в актуалната интерпретация, която разглежда влиянията през културните рамки, репертоари и наративи. Представен е анализ на резултатите от полуструктурирани интервюта, проведени с младежи във възрастта 20 – 34 години, и от фокус групи с учители. Резултатите показват, че повечето от интервюираните имат неясна визия и неясни цели за бъдещето, показват отсъствие на автономия и инициатива, отхвърлят значението на усилията на образованието и работата, показват ниски нива на отговорност. Анализът на резултатите от фокус групите разкрива ранни характеристики, отразяващи явявания, нагласи, отношения, характерни за култура на бедността, които в периода на младостта придобиват устойчивост.

Ключови думи: култура на бедността; полуструктурирано интервю; рамки; културни репертоари; наративи

Особеностите на влиянията на културата, обхващаща споделени явявания, ценности, поведенчески модели, върху индивидуалния житейски успех и върху развитието на обществото, са предмет на изследване в много от съвременните проучвания в опит да се осмислят въздействията, отчитането на които е съществено за превенция и намаляване на бедността. Актуалните дебати насочват към комплексни проучвания на влиянието на персоналните и структурните условия върху състоянието на бедност и социално благополучие (Stoeffler, Joseph 2020). В анализите на причините за съвременните форми на бедност в много от изследванията отново се проучват характеристиките на „културата на бедността“. Те

се открояват в специфични културни репертоари, вярвания, нагласи, които могат да създадат устойчив стил на поведение, който води до бедност и до нейното възпроизвеждане. Значимостта на изследванията в това поле у нас се определя от установеното наличие на потомствена безработица и висок процент от населението, което се намира в риск от бедност и социално изключване (Kolev, Todorova 2012, pp. 20 – 21). Актуалността на търсенията се засилва и поради нарастването на броя на млади хора, които нито учат, нито работят (NEETs). Изследванията показват, че България е на едно от най-предните места по относителен дял на младите хора на възраст 20 – 34 години, които са в тази категория (Varbanova 2021 pp. 119 – 120). Това поражда въпроса: „Откроява ли се специфичен културен модел сред млади хора, живеещи в различни социално-структурни условия, при който се увеличава рискът от бедност и икономическа зависимост?“. Отговори на този въпрос са необходими за обмисляне на надеждни решения както в педагогическата практика, така и в полето на социалните дейности и политика.

Концепцията „Култура на бедността“

Изследвайки стиловете на живот, Оскар Люис стига до извода, че сред най-бедните слоеве от населението се формират специфични нагласи, ценности и устойчиви модели на поведение, които съдействат за възпроизвеждането на бедността. За първи път представя концепцията си през 1959 година чрез детайлно описание на ежедневиите практики и отношенията в бедни семейства в книгата си *„Пет семейства: мексикански анализ на случаи на култура на бедността“* (*Five Families. Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*). В тези анализи той насочва вниманието си към това, че бедността не е продукт само на икономическа, материална лишеност, а и на структура, комбинация от културни характеристики, които имат значение за цялостния живот на бедните (Lewis 1975). Децата се социализират в тази култура и с възприемането на характеристиките ѝ следващите поколения влизат в цикъла на бедността. Люис систематизира повече от седемдесет характеристики (Lewis 1966, pp. 19 – 25). По-важните от тях, които са с по-голямо значение за днешния ден, са: несигурност и нестабилност; липса на ред, на посока и организация; отчаяние и подозрителност; неумение за възползване от променящи се условия и възможности; високи нива на фатализъм и зависимост; апатия; силна ориентация към сегашния момент, отсъствие на способност за целепологане; ограничени хоризонти; ниски нива на склонността за отлагане на удоволствието; постоянна повтораемост в действията и придържане към еднотипен начин на живот. Хората от бедните квартали са с непостоянна, частична заетост или без работа, но показват и ниски нива на инициатива. Те изпитват „всепроникващо недоверие“ към социалните институции, което увеличава индивидуалната безпомощност и изолация. Люис обръща внимание на това, че нито една от характеристиките, сама за себе си, не е специфична за културата на бедността, от значение е комбинацията между тях. А премахването

на материалната бедност не може да елиминира културата на бедността, тя става самостоятелна сила независимо от породилите я условия (Lewis 1966, p. 25).

По-нататъшното осмисляне особеностите на съвременната култура на бедността добавя и характеристики, свързани с ниска мотивация за труд и постижения; пренебрежително отношение към влагането на усилия, към упоритостта в ученето и работата, по-голяма ригидност, ирония и дистанцираност към общоприети норми, стремеж към оцеляване, а не към промяна (Varbanova 2008, pp. 37 – 38). В научните дискусии се появява понятието „нова култура на бедността“ (Mcdermott, Vossouhi 2020; Cheal 1996). В новите ѝ измерения се включва и неспособността за адаптиране към постоянните промени, характеризиращи съвременния пазар на труда. Нараства тенденцията към зависимост от грижите на другите. Наред с очакването някой да поеме отговорността за решаването на проблемите и да окаже помощ, се проявява и нагласата да се търсят причините за неуспеха извън личността, у другите. Социалното изключване на хората от бедните слоеве е причина за редица трудности и разочарования. Същевременно социалната политика може да доведе и до „неудачно включване“. Капаните на подобно включване са свързани с приобщаване към стратегии, които намаляват финансовите затруднения, но не стимулират инициатива. Те по-скоро създават коварния уют на защитеното право на пасивност. Още в първите си трудове Оскар Люис напомня за това, че намаляването на финансовите затруднения не променя културния модел, защото тези характеристики се овладяват в процеса на социализация. В този смисъл, можем да добавим, че измеренията на културата на бедността са със специфично социално-педагогическо значение, защото се изграждат в семействата, определени условия в училищните практики могат да им противодействат, но могат да ги задълбочат, ако са преобладаващи сред връстниците, могат да се превърнат в трайни предпочитания и да определят действията в по-нататъшния житейски път. Актуализациите на концепцията включват разбирането за културата не в застинал вид, а като начин на конструиране. Тя се разглежда като начина, по който социалните отношения са оформени, но едновременно с това включва и начина, по който тези форми се преживяват, разбират и интерпретират (Clarke et al. 1981, p. 53). Това разбиране предполага, че значенията на културните форми се конструират в момента на тяхното потребление.

Small, Harding и Lamont (2010) обобщават, че съвременните изследователи рядко твърдят, че културата ще се увековечи през поколенията, независимо от структурните промени. Новото поколение учени не споделя обяснението за бедността с ценностите. Разбира се, ценностите са фундамент на всяка култура. Хора обаче от различни социални групи имат и често споделят едни и същи ценности, но имат различен начин на поведение. Вместо свързана мрежа от ценности, норми и поведения, културата започва да се разглежда като фрагментирана колекция от рамки, сценарии и наративи, които се комбинират по многообразен

и противоречив начин (Streib 2017, p. 5). Така нови културни феномени „прескачат“ социално-слоевите граници и се срещат не само в определена социална група. Това приемаме, че се отнася и до културата на бедността и тя вече се среща не само при хората в абсолютна бедност, но и при тези, които живеят при други социално-структурни условия. Хора от различни социални слоеве започват да следват „житейски практики“, които не съдействат за постигане на социална стабилност и благополучие, за социална мобилност, а затвърждават ограничени хоризонти и неефективни стратегии на поведение (Erhard 2024, p.3). Тези практики се приемат за даденост и включват ограничени представи за пространственото устройство на собствения свят, времева структура, която не позволява постигане на дългосрочни цели. Отново преобладава ориентацията към моментното, към „тук и сега“, липсват вътрешен стремеж и мотивация отвъд материалните ограничения, среща се отвращение от работата, зависимост от другите. Хората в този културен модел не могат да си поставят постижими цели и използват защитни интерпретации за света (Erhard 2024, pp. 7 – 19).

Научният дискурс през 80-те години поляризира интерпретациите и мнозина от изследователите показват предпазливост в тълкуванията на влиянието на културни характеристики върху бедността и цикъла на възпроизвеждането ѝ. Декларираните критики отразяват безпокойства от „обвиняване на жертвата“ и стигматизиране на бедните. Новите анализи на влиянията в постмодерното време обаче показват, че в дебатите за култура на бедността критиките към концепцията са преувеличени (Small, Harding, Lamont 2010; Patterson, 2010; Jindra and Jindra 2016). Нещо повече, когато хората в бедност се разглеждат като жертви на структурните условия, когато „виктимизацията се превръща в доминиращ разказ за страданието, което обезличава страдащия“, те са насърчавани да мислят и да действат като пасивна жертва (Jindra and Jindra 2016). Актуалните дебати насочват към разбирането, че културата на бедността не е кохерентна система, но различни линии на свързаност на традиционни и нови характеристики показват, че в индивидуалния житейски път се формират специфични рамки, сценарии, културни репертоари и наративи, които определят действията в посока на ниски равнища на икономическо, социално и духовно поведение.

Възприятието на всеки индивид за социалния свят се филтрира през **културни рамки**, които подчертават определени аспекти и скриват или блокират други. Рамката е интерпретативна схема, която опростява и „кондензира“ света чрез селективно свързване на обекти, събития, действия, преживявания и чрез която се оценява ситуацията (Lamont, Small 2008, p. 80). Тази оценка е в различни модалности, отразявайки преценките за позитивно, негативно, възможно, полезно, застрашаващо и други. Рамките структурират възприятието, те правят определени действия по-вероятни от други. Рамката повлиява отговори в съответствие с култура на бедността – например при оценка на уместността на смяна на селището, в което се живее; възрастта за създаване на семейство, напускане на работа и други.

Учените също така възприемат *културата като репертоар от практики, вярвания и нагласи*, които индивидите извикват в момента на действие. Swidler подхожда към културата като към „набор от инструменти“, който хората използват в несигурни времена. Тя твърди, че културата влияе върху действието не чрез осигуряване на крайните ценности, към които е насочено действието, а чрез оформяне на репертоар или „набор от инструменти“ – *от навици, умения и стилове, чрез които хората изграждат стратегии на действие* (Streib 2017, p. 28 – 30). Например в обучението културните репертоари са свързани със спецификата на културата на учене, начина на реагиране при трудности, организацията на времето и други, които оформят репертоара на действие.

Наративите придават цялостен смисъл на събитията. Свързването в тях на събитията в течението на времето в полето на предимства и недостатъци помага на хората да интерпретират преживяванията си, да тълкуват действията и преживяванията на другите и да „впишат“ решенията си в тях (Streib 2017, p. 29 – 32). Наративната перспектива е особено полезна за демонстриране на това как възприятието за себе си, включително чувството за самоограничение и отговорност към другите, влияе върху действието – например как човек предава ресурси на децата си, как възприеманата компетентност повлиява избора на образователна траектория.

Методология и процедура на изследването

Настоящото изследване е част от изследователската програма на проект „Съвременната култура на бедността – измерения и проявление сред младите хора“ в рамките на проект SUMMIT на Софийския университет. Изборът на проблематиката е провокиран от разнообразни прояви, характерни за култура на бедността, забелязани чрез несистемни наблюдения. Проучването на представянето на проблематиката показва, че темата за култура на бедността малко плахо се появява в научния дискурс в България. В края на 90-те години на миналия век обаче няколко изследвания разкриват впечатляващи резултати, които значително се различават от резултатите от подобни изследвания в други страни. Проучвания и дълбочинно изследване на АСА, в рамките на програмата ISSP, регистрират явления, които теорията пряко свързва с културния модел на бедността. Някои индивидуални и семейни реакции като чувство на маргиналност, на безпомощност, на фатализъм, на примирение с положението потвърждават тезата, че в края на 1999 г. вече има оформил се културен модел на бедността у нас (Dimova 1999)¹. Основните му симптоми са налице и преобладават при „крайно бедните“. За разлика от други, главно икономически развити страни обаче, у нас не става дума за „субкултурен модел“, характерен за една малобройна група в обществото, а за модел, покриващ почти половината от българското пълнолетно население. Има много изследвания на бедността и на различни фактори, които я повлияват, но нито едно от тях след това изследване не е в полето на култура на

бедността. Предварителни наблюдения показват, че характеристики на култура на бедността се забелязват при младежи с различен социален произход и живеещи в различни условия. Това оформи и целта на изследването: да се установяват и систематизират характерни особености в културните образци и модели на поведение, които създават нови ограничения пред успешното социално функциониране и пораждаат нова „нетрадиционна уязвимост“ сред младите.

Замисълът е да се изследва феноменът „култура на бедността“ в специфичния социален контекст, затова изследването е организирано в методологическата перспектива на case study. Методите на изследване на този етап включват: концептуален анализ на различни теоретични перспективи и на изследвания в полето на културата на бедността; полуструктурирано интервю (semi-structured interview) с младежи в различна социално-структурна ситуация и от различни региони и селища в България, фокус-групи, анализ на индивидуални случаи. Чрез тях се прави опит да се проучат характерни разбирания, нагласи, рамки на интерпретация и наративи сред млади хора (възраст 20 – 34 години), които са в основата на съвременната култура на бедността. Фокус-групите на този етап са с учители. Включването на учители е необходимо, за да се открият ранни характеристики, отразяващи вярвания, нагласи, репертоари, характерни за култура на бедността, които в периода на младостта придобиват устойчивост.

Полуструктурираното интервю е много подходящо за проучване на сравнително малко изучени обекти, процеси, явления. Целта му е да събере информация, обогатяваща съществуващите предварителни представи или водеща до създаването на такива (Chengelova 2016, p. 63). То има сондиращ характер и се провежда на първоначален етап и като самостоятелен метод, и като подготовка за количествено изследване. Повечето от интервютата и фокус-групите са проведени със записващи устройства. Аудиофайловете са транскрибирани в текстов формат. Основният анализ на данните е извършен със софтуера за качествен анализ на данни Quirkos. Този софтуер дава възможност за тълкуване на съдържанието на текстови данни чрез систематичен процес на класифициране на кодиране и идентифициране на теми или модели. Quirkos позволява проследяване на семантична свързаност между отделните теми и кодове, показва колко често определен код е свързан с другите в смислови гнезда. Обобщителният анализ на съдържанието включва преброяване и сравнения, обикновено на ключови думи или съдържание, последвано от тълкуване на основния контекст.

Фокус-групите са проведени в училища в областен град, малък град и много малък град с 1600 жители. Основните въпроси са насочени към очакванията на родителите (през погледа на учителите) за децата; има ли разлика в очакванията във връзка със социалния статус на родителите; как реагират родителите, когато детето среща трудности, има пропуски в знанията, има натрупващи се неуспехи, не полага усилия. Фокус-групите са проведени през септември 2023 г. и в тях участват 24 учители.

Интервюирани² са 28 младежи на възраст 20 – 34 години. Изборът е върху основата на няколко типологизиращи критерия: работа – основно неактивни, частично заети, но също и с продължителна заетост; преимуществено икономически зависими; важен критерий е с кого живее – предимно несамостоятелни. Половината от участниците са от София, 5 – от областен град, 5 – от малък град, и 4 – от село. Необвързани са 19 (68%) от участниците, 7 живеят на семейни начала и само двама са семейни с брак. С родителите си живеят 16 (57%) интервюирани, с партньор – 9, сами живеят трима, като при двама от тях жилищата са закупени от родителите. Половината не работят, шестима са частично заети, а продължително заети са 8. Половината са със средно образование, 5 – със средно специално, двама – с основно, и 7 – с висше образование. При провеждане на интервютата учащи са само трима, 8 са прекъснали обучението си. Разпределение по пол: 10 жени и 18 мъже. Във възрастовата група 25 – 29 години са 15 интервюирани, 10 са във интервала 30 – 34 години и двама в интервала 20 – 24 години, един е навършил 19 години.

Интервютата са проведени в периода септември 2023 г. – януари 2024 г. Въпросите са групирани в няколко съдържателни блока: автономия/зависимост; дефиниции за успех; отношение към образованието; цели за бъдещето; отношение към себе си; въпроси за родителите им – какво ценят, отношение към образованието, работата; въпроси за приятелите; структура на ежедневието.

Анализ на резултатите

Една от характеристиките, разглеждана и в традиционните, и в актуалните обсъждания като определяща за културата на бедността, е свързана с неспособността за планиране, с отсъствие на ясни цели и стратегии за действие. Неясна визия за бъдещето си показват почти всички интервюирани 92% (26 от 28) и **неясни цели за бъдещето**. В 11 от случаите (42%) тези цели са без покритие, т.е. участникът няма нито опита, нито квалификацията, за да постигне целта си. Например младеж, който не се е занимавал активно със спорт, желае да прави професионална спортна кариера. Професионалист с инженерна квалификация, получена в университет, не е работил по специалността, но в много близка перспектива – след 1 година, вижда себе си като мениджър на средно ниво, ръководител на екип. В 9 от случаите има припокриване на краткосрочни и дългосрочни цели. Липсата на ясни идеи често се прикрива зад общи фрази. 8 от регистриралите неясни цели показват и готовност за предварителен отказ.

„За бъдещето искам да си намеря хубава работа, защото много от работите, които търся, не са това, което искам да работя.“ Как си представя обаче такава работа, дори не може да каже. Или *„Къде виждаш себе си след една година?“* – *„Надявам се на по-различно място от това, в което се намирам в момента. Може да е на същата локация, може да правя същите неща, но аз да съм друг човек – с различен подход, по-напреднал, по-добър професионалист това е най-важното.*

А след пет години?

„След пет години... не мога да мисля пет години напред.“

От интервюираните 10 показват желание за собствен доход, за професионално израстване, но сценариите за постигането им остават неясни. 8 от регистриралите неясни цели показват и готовност за предварителен отказ. Неясните сценарии, отсъствието на обмислени стратегии, по сходен начин се проявяват независимо от населеното място.

18, или 67% от респондентите избягват отговора с празнословие, регистрирани са общо 96 кода в това гнездо. От тях при 22 има съвпадения (23%) между „празнословие“ и „интелектуализиране“. Интелектуализацията е често използвана защитна стратегия, а в проточената реторика (предимно на живеещи в София) се демонстрира опит за духовна извисеност, извисеност над „дребните неща“, над битовизмите, включително и желание за бягство от реалността, но външната показност преобладава. Регистрирани са и по-слаби, но все пак значими пресечни точки между празнословието и „средата като пречка“ (6 съвпадения), „освобождаването от отговорност“ (5 съвпадения) и „глобални пречки и безпокойства“ (5 съвпадения). Прави се опит да се прикрият нерешителността и липсата на всякаква идея какво да се прави, зад разнородни оправдания. Тук е уместно да се направи връзка с показаното от учителите във фокус групите, че твърде често родители, независимо от социалния статус, се опитват да освободят детето си от отговорност за резултатите в училище, да прехвърлят изцяло отговорността върху учителите в случаите на някакъв неуспех на детето. Поемането на отговорност за собствените действия и резултатите означава вникване в характера на необходимите действия, формиране на различни репертоари за справяне. Когато това не се случва, неизбежно не може да се разчита на успех и благополучие.

В семантичното гнездо/кльъстър „Пречки“ са регистрирани *най-много кодове* (общо 14 кода) и са направени най-много регистрации (общо 100). „Средата като пречка“ има съвпадения с множество други кодове, но със слаби стойности. По-слабо представена е друга пречка – „липсата на финанси“ (14 респондента). Отново има много пресечни точки с различни кодове, но съдържателният анализ на цитати доста ясно индикира „използването“ им като оправдание. Средата се използва по-скоро като „параван“ да не се отговори на въпроси, докато чрез „финансовите пречки“ се оправдава *бездействието*. И се влиза в порочния кръг: „не го правя, заради липсата на финанси, но и нищо не правя, за да променя финансовото си положение“. Постоянните оправдания създават защитената среда на отсъствие на инициатива.

Какви са *источниците на финансови средства* на участвалите? С равни дялове са работа и родителите. Половината са посочили, че разчитат на родителите си, също толкова разчитат и на доходи от някаква работа. Но работата в повечето случаи е непостоянна и не може да покрие разходите. Петима получават помо-

щи като безработни, но допълват и с помощ от друг източник. Петима разчитат на помощ от партньор, с когото живеят, трима от мъжете, участвали в интервюта, живеят с приятелките си и разчитат изцяло на техните доходи. Помощта от родителите се приема различно – от пренебрежение и насмешка до примирение. Изразеното отношение дава основание да се очаква продължително, а може би и трайно възползване от родителите, без стъпки за промяна и постигане на автономия, характерна за възрастта и за успешния живот. Още повече че 16 от участниците живеят при родителите си и не показват желание за промяна. Известно е, че българите са на едно от първите места по най-късно напускане на дома на родителите. И не само финансови пречки водят до това. Утвърдената рамка при родителите е „Щом е при нас, всичко е наред. Къде ще ходи да се мъчи?“. Удобното приемане на *ниски нива на отговорност и самостоятелност* за младите е една от причините за забавяне на зрелостта и постепенно води до неспособност за справяне с обикновени житейски ситуации.

Наблюдава се специфично връщане към миналото (16 души или 57%), и то към конкретни неуспешни периоди. В 4 от 16 случая (25%) те се използват като механизъм за освобождаване от отговорност (т.е. сегашната ситуация не зависи от тях, защото е решено в миналото), а в други 3 случая, за да се обясни предварителният отказ от действия, се прибегва до отлагане на отговорно действие.

Какво е отношението към образованието? Най-общо, смисъла на образованието участниците виждат повърхностно предимно в дипломата. Наблюдава се висока степен на отхвърляне на ползата от образованието. Основните натрупвания са регистрирани при „*усещане за безполезност*“ (15 души и 30% в гнездото) и „*отхвърляне на кредитбилността на образованието*“ (10 души и 21% в гнездото). 33% (5 съвпадения) от кодираните отговори в „усещане за безполезност“ съвпадат с идеята, че се учи само за дипломата, а това, на свой ред, се свързва с разбирането, че „може и без образование“, защото от него, така или иначе, няма смисъл, т.е. критерият за успех и социална мобилност се измества от образованието в други направления: основно връзки и шанс. Водещо в асоциациите за образованието са „*трудности*“, които се срещат (15 души или 19% в гнездото), и „*отказ да се полага усилие в ученето*“ (12 души, или 16% в гнездото). С *професионално развитие* шестима свързват образованието, а четирима показват, че чрез него се формират поведенчески навици.

Пример: „*Още в първи курс се усетих, че не е на ниво работата, и започнах да търся алтернативни начини да се сдобия с познанието, което търся. Останах в университета само за документа.*“.

Защо не смени университета?

„*Другият университет е НАТФИЗ. Той е затворен клуб.*“

От цитата обаче си вижда, че в отхвърлянето на образованието, както и на институцията, има предварително осъждане. Отново се забелязва защитен пессимизъм. Участниците изтъкват някои недостатъци на обучението в различни

образователни структури, като репродуктивност, изискване за наизустяване, очакване за подчинение, отсъствие на креативни дейности. Но това, което се откроява, е, че в основата на оттеглянето от образование стои отказът за полагане на усилия и притесненията от трудностите. Културата на улесненията – *easy* културата, нахлу и в образователните зали. В постмодерното време по думите на Зигмунд Бауман се разширява спектърът на „сурогатно времепровеждане“, насочващо към малко значими или дори незначими занимания, с които човек може много лесно да се справи и да управлява (Bauman 2001, p. 119). Това провокира очакването подобни занимания максимално да изпълват учебното пространство.

Учителите от основно училище (областен град) споделят във фокус-групите, че мнозинството от родителите очакват всичко да е лесно, приемат оценката като по-важна от знанието, дори са склонни да преместят детето си в друго училище, за по-висока диплома. Същите учители споделят, че родителите с по-висок статус имат по-високи изисквания към децата си, но тенденцията за очакване на лесното е много силна. Още по-тревожно е изразеното мнение на учители от малък град, че натискът в училище за това действията и задачите да са максимално лесни, е силен, а „*Децата нямат цели*“, имат само „*краткосрочни перспективи*“. Още в училище се изграждат онези наративи за безполезността на усилията и ученето, които се превръщат в основна характеристика на културата на бедността. Много млади хора се включват повърхностно в различни дейности, често са бързо разочаровани и търсят лесни пътища към успеха. Учителите споделят колко често ученици и родители се оплакват от обема на задачите и трудността им и че се чувстват под натиск да снижават изискванията. Но точно преодоляването на трудността, полагането на усилие има в най-висока степен развиващ характер. Изявяването на разликата между това, което е направено, и това, което може да се направи, мобилизира желанието за учене. Постоянното поддържане на представата за възможностите на определено ниво обрича на застой (Varbanova 2021, pp. 218 – 219). Човек открива себе си, когато преодолее някакво препятствие. В едно от училищата в малък град обаче родителите споделят, че при някои от бедните и необразовани, но *трудолюбиви родители* децата полагат усилия, стараят се, а и се включват в нелеки битови дейности в помощ на родителите си. Отхвърлянето на усилията, пренебрежителното отношение към труда е важна характеристика на културата на бедността. От данните се вижда, че не може да се говори за твърд модел във връзка с образователния, икономическия и етническият статус. Разбира се, изследването ще продължи и в тази посока, но на този етап вече има индикации, че различията са повече на индивидуално равнище, отколкото на групово. Учителите споделят, че все пак по-често се случва децата на родители с ниски доходи и ниско образование да отсъстват, а родителите молят учителите да прикрият отсъствието, само и само детето да остане в училище и да получи социалните помощи. Учителите разказват за изпълнени с емоции ситуации на

преживяване на проблеми от дете. Грижата, разбирането, емпатията ще накарат детето да се почувства сигурно и подкрепено. От особено значение е културата на съжаление да се промени в култура на насърчение и емпатия (Jensen 2018 p. 21). Проблемът съществува и не може да бъде прикриван. Учителите напомнят и за друг проблем – ниските стандарти, налаганата инфлация на оценките, за да може детето да продължи в по-горен клас. Това снижава мотивацията за учене: „Каква е целта да направя нещо, като после ще мина със сигурност с тройка например“, което води до познавателни пропуски и препятства личностното развитие.

Връщайки се отново към интервютата в продължение на обсъждането на очакванията на родителите, се вижда, че очаквания, свързани с образованието, показват само седем от родителите. Само шест от участниците споделят, че родителите им очакват самостоятелност, пет очакват порасналото им дете да започне работа, четири са случаите на безкритична подкрепа. Основните очаквания са за създаване на семейство и те са естествени, особено на фона на отлагане на решенията за това при младите хора. Не може да се пропусне фактът, че в 9 от 28 интервюта интервюираният се разграничава от семейството си. В 6 от случаите, в естественото си настояване младият човек да се включи в някаква форма на образование или да започне работа, се използват механизми за омаловажаване на личността, което вероятно провокира и съпротивата в респондентите.

Каква е представата за житейския успех?

Голяма част от интервюираните свързват представата за житейски успех и успял човек с финансовите възможности (15 души). Без да конкретизират, останалите свързват успеха с удовлетвореност, идеята за удовлетвореност и твърде неясното „добър живот“.

Културните репертоари за постигане на успех са много ограничени. Собственият път към успеха чрез миграция в друг град или в друга държава виждат 10, а 11 свързват начините да се успее, с „помощ от друг“ (54% разпределение на подкодове в гнездото). Помощта от друг – приятели, някой с положение (връзки), често се появява в отговорите на въпросите. Това говори за ниска степен на автономия, дори търсене на зависимост от грижите на друг. Говорейки за успеха, шестима показват склонност към фантазиране и наивна, опростена представа за пътя към целта.

Петима виждат пътя към успеха през обучение, но отношението е колебливо. Колебанията са свързани с финансови средства, необходими за квалификационни курсове или това, че трябва да се пътува (показано е от участници от малък град и село), но също прозира и страх от неуспех. Няколко участници показват *нерешителност*, силно изявено е и *разчитането на случайността и на шанса*. Повечето от участвалите в интервютата имат ограничен приятелски

кръг. Сред икономически неактивните се проявява известно подценяване и омазоваване на приятелите, които работят или учат.

Мнозинството от интервюираните показват висока самооценка по отношение на личностни качества – 81% харесват себе си в тези характеристики, шестима включват и физически характеристики и само два кода успяхме да определим за конкретни умения. Повечето от участниците не показват склонност към промяна. Ограничен брой характеристики, които няколко от участниците биха променили в посока подобрение, са свързани с професионални умения, с някои личностни качества и физически характеристики.

Заклучение

Първият етап на изследването разкрива, че някои от характеристиките на съвременната култура на бедността са стабилизирани сред млади хора във възрастта 20 – 34 години и различните социално-структурни условия внасят малко различия в проявлението им. Мнозинството от участниците в изследването показват неясна визия и неясни цели за бъдещето, както и неясни сценарии за постигането им. Сред актуалните измерения на култура на бедността особено значение има разпространението на отсъствие на инициатива и освобождаване от отговорност, ниско равнище на автономия. Удовлетворяването на потребността от автономия, компетентност и свързаност с другите според Райън и Дисе е основно за постигане на психическо благополучие. Психичното благополучие нараства с повишаването на личностния растеж, независимостта и чувството за общност (Bakalova, Bakracheva, Mizova 2015, pp. 21 – 22). Точно тези най-съществени за благополучието характеристики при участниците в изследването не са установени. Същевременно са установени ниски нива на отговорност и самостоятелност, зависимост от родителите, отхвърляне на усилията и отказ за полагане на усилия, както и прехвърляне върху другите отговорността за своите проблеми. От значение в следващия етап на изследването е да се проследи разпространението на тези характеристики сред младежи, живеещи в населени места с висока степен на безработица, и в региони, в които икономическото благосъстояние е на високо равнище.

За да се обмислят варианти за промяна е необходимо да се проследят нуждите от квалификационни курсове, тъй като част от участниците показват (доста колебливо), но все пак желание за повишаване на квалификацията. Защото пътят към културата на развитието минава през образованието.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

БЕЛЕЖКИ

1. ДИМОВА, Л., 1999. За българските измерения на културния модел на бедността. София: Агенция за социални анализи. http://www.asa-bg.org/bg/analyses/Poverty_1999-rep.pdf
2. В провеждането на интервюта са участвали авторите на статията, Кристина Костова – студент в магистърска програма във Факултета по педагогика, и Гергана Кътева – докторант във Факултета по педагогика. Гергана Кътева е провела и фокус-групите с учители. Анализът на данните във всичките му етапи, обобщенията и систематизирането на резултатите е направено изцяло от авторите на статията.

ЛИТЕРАТУРА

- БАКАЛОВА, Д.; БАКРАЧЕВА, М.; МИЗОВА, Б., 2015. *Щастие и удовлетвореност от живота. В търсене на пътя към себе си* София: Колбис. ISBN 978-619-7284-02-7.
- ВЪРБАНОВА, С., 2021. *Индивидуалността в огледалата на постмодерното време*. София: Св. Климент Охридски.
- ВЪРБАНОВА, С., 2008. *Различни и неравни в образованието*. София: Фараго. ISBN 978-954-8641-49-4.
- ДЖЕНСЪН, Е., 2018. *Да преподаваме с мисъл за бедността*. София: Тръст за социална алтернатива. ISBN 978-619-7482-00-3.
- КОЛЕВ, К.; ТОДОРОВА, С., 2012. *Анализ на състоянието и перспективите на икономиката на Р. България. Основни тенденции, проблеми и прогнози за развитие в България*. София: Българска стопанска камара. ISBN 978-954-963613-0.
- УИЛКИНСЪН, Р.; ПИКЕТ, К., 2014. *Патология на неравенството*. София: Изток-Запад. ISBN 978-619-152-384-9.
- ЧЕНГЕЛОВА, Е., 2016. *Интервюто в социалните науки*. София: Омда. ISBN 978-954-9719-87-1.
- BAUMAN, Z., 2013. *Individualized Society*. New Hampshire: Polity Press. ISBN 978-074-5657-03-5.
- CHEAL, D., 1996. *New Poverty: Families in postmodern Society*. London: Greenwood press. ISBN 978-031-329-444-0.
- CLARKE, J., et al., 1981. Sub-cultures, cultures and class. In: BENNETT, T., ET AL. (Eds.). *Culture, Ideology and social Process*, pp. 51 – 61. London: Batsford Academic & Educational Ltd and Open University Pres.

- ERHARD, F., 2024. Culture and poverty from a lifeworld stance: rehabilitating a controversial conceptual pair. *American Journal of Cultural Sociology*, vol. 12, no. 1, pp. 1 – 24 [viewed 1 February 2024] Available from: <https://doi.org/10.1057/s41290-022-00170-5>.
- JINDRA, I.; JINDRA, M., 2016. Connecting Poverty, Culture, and Cognition: The Bridges out the Poverty Process. *Journal of poverty* [viewed 23 April 2023] Available from: <http://dx.doi.org/10.1080/10875549.2016.1204644>.
- LAMONT, M.; SMALL, M. 2008. How Culture Matters: Enriching Our Understanding of Poverty. In: LIN, A; HARRIS, D. (Eds.). *Colors of Poverty*, pp. 76 – 102. New York: Russel Sage Foundation. ISBN 978-1-61044-724-9.
- LEWIS, O., 1975. *Five Families. Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*. New York: Basic Books. ISBN 465-09705-7.
- LEWIS, O., 1966. The Culture of Poverty. *Scientific American*, vol. 215, no. 4, pp. 19 – 25. ISSN 00368733.
- McDERMOTT, R.; VOSSOUHI, SH., 2020. The Culture of Poverty again. *Diaspora, indigenous, and minority education*, vol. 14, no. 2, pp. 60 – 69.
- PATTERSON, O., 2014. Making sense of culture. *Annual Review of Sociology*, no. 40, pp. 1–30 [viewed 21 April 2023]. Available from: [doi:10.1146/annurev-soc-071913-043123](https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043123).
- SMALL, M.; HARDING, D. & LAMONT, M., 2010. Reconsidering Culture and Poverty. *ANNALS, AAPSS*, no. 629, pp. 6 – 27. Available from: DOI: 10.1177/0002716210362077.
- STOEFFLER, S.; JOSEPH, R., 2020. Etiology of Poverty – A Critical Evaluation of Two Major Theories. *Journal of Sociology and Social Welfare*, vol., 47 no. 1, pp. 97 – 123. ISSN 0191-509.
- STREIB, J. 2017. The Unbalanced Theoretical Toolkit: Problems and Partial Solutions to Studying Culture and Reproduction but Not Culture and Mobility. *American Journal of Cultural Sociology*, vol. 5, no. 1, pp. 127 – 153. ISSN: 2049-7113.

Acknowledgments & Funding

This study is financed by the European Union-NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

REFERENCES

- BAKALOVA, D.; BAKRACHEVA, M.; MIZOVA, B., 2015. *Happiness and life satisfaction. In searching of the way to oneself*. Sofia: Kolbis [In Bulgarian]. ISBN 978-619-7284-02-7.
- BAUMAN, Z., 2013. *Individualized Society*. New Hampshire: Polity Press. ISBN 978-074-5657-03-5.

- CHEAL, D., 1996. *New Poverty: Families in postmodern Society*. London: Greenwood press. ISBN 978-031-329-444-0.
- CHENGLOVA, E., 2016. *The interview in the social sciences*. Sofia: Omda. ISBN 978-954-9719-87-1.
- CLARKE, J., et al., 1981. Sub-cultures, cultures and class. In: Bennett, T. et al. (Eds.). *Culture, Ideology and social Process*, pp. 51 – 61. London: Batsford Academic & Educational Ltd and Open University Pres.
- ERHARD, F., 2024. Culture and poverty from a lifeworld stance: rehabilitating a controversial conceptual pair. *American Journal of Cultural Sociology*, vol. 12, no. 1, pp. 1–24 [viewed 1 February 2024]. Available from: <https://doi.org/10.1057/s41290-022-00170-5>.
- JENSEN, E., 2018. *Teaching with Poverty in Mind*. Sofia: Trust for Social Alternative. ISBN 978-619-7482-00-3.
- JINDRA, I., JINDRA, M., 2016. Connecting Poverty, Culture, and Cognition: The Bridges out the Poverty Process. *Journal of poverty* [viewed 23 April 2023]. Available from: <http://dx.doi.org/10.1080/10875549.2016.1204644>.
- KOLEV, K.; TODOROVA, S., 2012. *Analysis of the state and prospects of the economy of the Republic of Bulgaria. Main trends, problems and predictions for development in Bulgaria*. Sofia: Bulgarska stopanska kamara. ISBN 978-954-963613-0.
- LAMONT, M.; SMALL, M. 2008. How Culture Matters: Enriching Our Understanding of Poverty. In: Lin, A; Harris, D. (Eds.). *Colors of Poverty*. pp. 76 – 102 New York: Russel Sage Foundation. ISBN 978-1-61044-724-9
- LEWIS, O., 1975. *Five Families. Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, New York: Basic Books. ISBN 465-09705-7.
- LEWIS, O., 1966. The Culture of Poverty. *Scientific American*, Vol. 215, no. 4 pp. 19 – 25. ISSN 00368733
- McDERMOTT, R.; VOSSOUHI, SH., 2020. The Culture of Poverty again. *Diaspora, indigenous, and minority education*. Vol. 14, no. 2, pp. 60 – 69.
- PATTERSON, O. (2014). Making sense of culture. *Annual Review of Sociology*, vol. 40, pp. 1 – 30. [viewed 21 April 2023] Available from: [doi:10.1146/annurev-soc-071913-043123](https://doi.org/10.1146/annurev-soc-071913-043123)
- SMALL, M.; D. HARDING & LAMONT, M., 2010. Reconsidering Culture and Poverty – *ANNALS, AAPSS*, 629, May 2010, pp. 6 – 27. DOI: 10.1177/0002716210362077
- STOEFLER, S.; JOSEPH, R., 2020. Etiology of Poverty – A Critical Evaluation of Two Major Theories. *Journal of Sociology and Social Welfare*, vol. 47 no. 1, pp. 97 – 123. ISSN 0191-509.

- STREIB, J. 2017. The Unbalanced Theoretical Toolkit: Problems and Partial Solutions to Studying Culture and Reproduction but Not Culture and Mobility. *American Journal of Cultural Sociology*, vol. 5, no. 1, pp. 127 – 153. ISSN: 2049-7113.
- VARBANOVA, S., 2008. *Different and (un)equal in education*. Sofia: Farago. ISBN 978-954-8641-49-4.
- VARBANOVA, S., 2021. *Individuality in the mirrors of postmodern time*. Sofia: University Publishing House St. Kliment Ohridski [In Bulgarian]. ISBN 978-619-7284-02-7.
- WILKINSON, R.; PICKETT, K., 2014. *Pathology of Inequality*. Sofia: “East-West”. [In Bulgarian]. ISBN 978-619-152-384-9.

NOWADAYS CULTURE OF POVERTY: SOCIAL-PEDAGOGICAL DIMENSIONS AND SPREAD IN BULGARIAN CONDITION

Abstract. The article presents the results of the study, part of the research program under the project “Nowadays culture of poverty - dimensions and spread among young people”, within the SUMMIT project of Sofia University. The text discusses the main features of the culture of poverty presented in the scholarly tradition and in the current interpretation that examines the culture through cultural frameworks, repertoires and narratives. An analysis of the results of semi-structured interviews conducted with young people aged 20-34 and of focus groups with teachers is presented. The results show that most of the interviewees have a vague vision and vague goals for the future, show the absence of autonomy and initiative, reject the importance of effort in education and work, show low levels of responsibility. The analysis of the results of the focus reveals early characteristics reflecting beliefs, attitudes, characteristic of the culture of poverty, which in the period of youth acquire stability.

Keywords: culture of poverty; semi-structured interview; frameworks; repertoires; narratives

✉ **Dr. Silvia Varbanova, Assoc. Prof.**

ORCID ID: 0000-0002-7909-6409

✉ **Dr. Maria Petkova, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-4833-8508

WoS Researcher ID: HKN-09-2023

Faculty of Education

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: s.vurbanova@fp.uni-sofia.bg

E-mail: m.petkova@fp.uni-sofia.bg